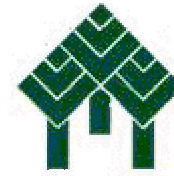

ספרית אורנים

המאמרים במערכת תדפיסים זו מוגנים על-פי

חוק זכויות יוצרים

הדפסת מאמרים תהיה לצרכי לימוד והוראה בלבד

אין לעשות כל שימוש מסחרי במאמרים.

מכון הנרייטה סאלד

המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

מגמות

רבעון למדעי ההתנהגות

עורכים

קלמן בנימיני, נורית רונאל

ועדת המערכת

דוד גורדון, יחזקאל דר, אפרים יער, עמיה ליבליך, מרדכי ניסן, סמי סמוחה
יצחק פרידמן, יוחנן פרס, אשר קוריאט, ישראל ריץ, שלום שוורץ, משה שוקד,
יוסף שורצולד

עניינית, במציאות ה"שכונתית", אלא מעוגנים במצבים ובמבנים חברתיים שאין זיקתם לשרדה הנחקר דווקא. כך למשל, השימוש במדדים מקובלים של ארגון חברתי, כגון יחסי שארות, יחסים כלכליים ודפוסי בילוי פנאי בהקשר ה"שכונתי" אינו אמין ולא סביר, ולו גם לצורך תיאור כללי של מאפיינים חברתיים-כלכליים בסיסיים. תושבים פועלים פעילות כלכלית וחברתית מורכבת שאינה מותנית במקום-מגוריהם, ויש שמוקדי ההתייחסות התרבותיים שבהם מעוגנות זהויותיהם והזדהויותיהם לא זו בלבד שאינם נזונים מן המציאות ה"שכונתית", אלא אף עומדים בסתירה לה.

בדרך זו אנתרופולוג שאינו מבקש לחקור "כעיות" מוגדרות מראש, כגון "השתתפות תושבים", "נוער מצוקה", ו"תרבות-דירור", מוצא את עצמו בשדה שחקירתו האתנוגרפית אינה יכולה להתבסס על רציונל עיוני או על כלים מתודולוגיים מקובלים. פתרון אפשרי לבעיה זו יכול להימצא בניסיון להתחקות אחר דרכי המבע של המשתתפים השונים בשדה שאותו מגדיר החוקר כמושא מחקרי, הווה אומר, כיצד מי שנוטלים חלק בחיים החברתיים ב"שכונה" מבטאים את החיים הללו. אם אמנם קיימים מסרים מילוליים-מושגיים המייחדים את המציאות השכונתית, הרי שיימצא בידינו קוד שבאמצעותו ניתן יהיה למפות את רשת התקשורת המקובלת במקום ולאתר את מרכיביה ואת זיקותיה לגורמים אחרים. יתרונה של גישה זו הוא שאין היא מתיימרת לחשוף "התנהגויות", "עמדות" או יחסי גומלין אלא מסתפקת, בשלב החקירה הראשוני, בחקירת לשון המתפתחת בשדה ובתרומתה להבנת משמעותו. המאמר הזה דן בעיקר בתרומה זו. הנחתנו היא, שהתייחסות למשמעויות שונות של מסר תקשורתי מבנות עולם תוכן המשמש זירה למשא ומתן חברתי מתמיד. טענתנו היא, שעולם תוכן זה, ויהיה חסר צורה ולא מחייב ככל שיהיה, מספק מצע לצמיחת עולמות חברתיים¹, שבסיסם אינו מערך סמלי מוצק ולא מרקם מוגדר של יחסים. הטענה האמורה היא נקודת מוצא להבנת תהליכים בחברה שבה ההסתמכות על גבולות ברורים, על קודים סמליים מוסכמים ועל מערכי יחסים יציבים מעמידה בפני החוקר בעיות של תוקף המערכת המושגית שהוא נוקט ביחס לסוג התופעות החברתיות שהוא חוקר. התייחסות לבעיות אלה באמצעות רעיון ה"עולם החברתי" (Social World) יאפשר לנו לתהות על הערך הסוציולוגי שניתן להפיק ממחקר שמקורותיו והצדקתו הם, כאמור, לא-סוציולוגיים.

"קהילה" כמושג וכתופעה

השכונה שנערך בה המחקר – כאמור הזה נכנה אותה ארוד – נמצאת בעיר במרכז הארץ, ומונה כ-6000 נפש. היא שוכנת בירכתי העיר, ומופרדת ממרבית אזורי המגורים

1 המושג "עולם חברתי" הוטבע בידי פארק (Park, 1952), במסגרת מחקרי העיר של "אסכולת שיקאגו", ואומץ בידי שיבוטאני (Shibutani, 1955) במחקריו על קבוצות התייחסות, ופוחת לכדי פרספקטיבה אנאליטית בידי אונרא (Unruh, 1983), בקר (Becker, 1982) שטראוס (Strauss, 1978), ואחרים (1982).

שכונת שיקום כקהילה – ניתוח אנתרופולוגי מנקודת הראות של "העולם החברתי"

מחקר אנתרופולוגי בשכונת שיקום עומד בפני בעיות עיוניות ומתודולוגיות, הנעוצות בכך ששרדה המחקר מוגדר הגדרה אדמיניסטרטיבית וכעובדה שגבולות חייהם של התושבים מתפרשים על פני מרחבים חברתיים, שאינם חופפים דווקא את המסגרת השכונתית. המאמר מבקש להציע גישה שבאמצעותה אפשר לבחון תחום משמעות מרכזי אחד, סביבו מתארגנות פעילויות, מתפתח שיח ונוצרים סמלים. לשם כך נעשה שימוש בפרספקטיבת "העולם החברתי", כשבמרכזו, במקרה שלפנינו, מצוי מושג "קהילה". כפי שבא לידי ביטוי בחקשורת החברתית בשכונת שיקום נתונה. במחקר האנתרופולוגי בשכונת "ארוד" נמצא, כי השימוש כמושג "קהילה" סובב סביב ארבע דילמות: שכונה לעומת תושבים; מעורבות לעומת תיוג; אוטונומיה לעומת התערבות, המשכיות לעומת שינוי. ההיוקקות ל"קהילה" כערך תקשורת מאפשר תגובה לכל אחת מן הבעיות הללו ויוצר את ההבניה ואת הדינמיקה של העולם החברתי של קהילה בשכונה. במאמר מתוארת הקבלה מבנית בין המאפיינים הסוציולוגיים של המושג לבין שימושו בקרב החוקרים.

מבוא

ניתוח נתוני עבודת שדה אנתרופולוגית ב"שכונת שיקום" מעמיד בפני החוקר אתגר: להסב מאגר תצפיות שבסיסו מינהלי-פוליטי למושג עיון סוציולוגי. מובן, שאין בעיה זו מיוחדת ל"פרויקט השיקום" כשדה מחקר, והיא עולה בכל מרחב מחקרי שגבולותיו מותווים בידי גורמים שאינם פרי תהליכים חברתיים שמקורם בו עצמו. שרירותיות זו המאפיינת מגוון רחב של שדות מחקר "מתוכננים", כגון מוסדות טוטאליים, בתי-חרושת, ויישובים למיניהם, עלולה להגביל את שדה הראייה הסוציולוגי לתופעות המותנות בקיומם של מתחמים אלה. פרויקט השיקום, על המערך הארגוני-הכלכלי הכרוך בו והשפעותיו הפוליטיות, מעמיד הזדמנות להבנת קשת של נושאים חברתיים מרכזיים; אבל האם אפשר להפיק ממחקר הפרויקט תובנה סוציולוגית, שאלה זו בעינה עומדת. המאמר הזה מבקש לזקק מתוך ממצאי מחקר אנתרופולוגי בשכונת שיקום כמה סוגיות סוציולוגיות בעלות חשיבות עקרונית להבנת הקשר בין מושגים אנאליטיים לתופעות חברתיות. הקושי המתודולוגי, לכאורה, שבקביעת מרחב התייחסות אתנוגרפי הממוקם במסגרת גבולות מינהליים-פיזיים, נעשה במהלך עבודת השדה לבעיה עיונית מרתקת.

השאלה היא האם מוקדי חייהם של תושבי ה"שכונה", קל וחומר מוקדי חייהם של עובדי הפרויקט, הבאים מחוצה לה, מצויים בתחומים גיאוגרפיים ואנושיים שאינם חופפים את מרחב המחקר המיועד דווקא. אם אכן כך הדבר, יחסים בין-אישיים וקודים סמליים, שהם בדרך כלל ענייניו של האנתרופולוג, אינם מקור אמין ורלבנטי לנתונים ולהסקת מסקנות. הסיבה לכך נעוצה בהבחנה שיחסי גומלין ופריטי תרבות אינם קשורים, לא מהותית ולא

חרף דבריה של סטיסי (Stacey, 1969) בדבר המיתוס של מחקרי קהילה, היתה ה"קהילה" לאבן-פינה בחקר יחידות חברתיות בהקשרים מודרניים³. כמו ה"שבת" וה"משפחה" שהיו למוסכמות אנתרופולוגיות, כך גם "הקהילה" הייתה לאכסיומה מחקרית שבשיגרה. במרכיבים התימטיים של השימושים השונים במושג קהילה מבחינים לפחות ארבעה היבטים, וכל היבט צופן בחובו סתירה לכאורה.

1. ההיבט הראשון רואה בקהילה יחידה חברתית שיש לה זיקה לגבולות טריטוריאליים ברורים. הספרות העוסקת בכך עשירה ומגוונת ורובה ככולה מניחה זהות כלשהי בין ציבור של בני אדם האמור להיות את אוכלוסיית הקהילה לבין מקום ריכוזם הפיזי; עם זאת, כמעט כל מחקרי הקהילה, ואפילו אלה העוסקים במוסדות טוטאליים שבהם נכפים מגורים משותפים על ציבור אנשים נתון, מדגישים את ריבוי הגבולות החברתיים וגיונם המאפיינים את חברי הקהילה⁴. אלה הם גבולות אינדיבידואליים וקולקטיביים המתפרסים למרחבים חברתיים וגיאוגרפיים שאינם מותנים בטריטוריה הקהילתית. כלומר, אין הלימה בין ראיית הקהילה כיחידה חברתית לבין עולמות-החיים של החברים בה (למשל הטיעונים של Luckmann, 1970).

2. ההיבט השני נוגע במשמעות הסמלית של קהילה. בספרות המקצועית רואים בקהילה מקור ליצירת זהות משותפת המאחדת את חבריה בהרגשת שייכות וסולידאריות שמעבר להבדלי סטטוס ותעסוקה (למשל: Cohen, 1982; Nisbet, 1953; Redfield, 1955). דפוס יחסים זה אמור לעצב ייחודיות תרבותית של קהילה נתונה למערכת סמלית המובחנת מסיבתה. עם זאת, הזיקה לסביבה כורכת עמה יחסי-גומלין שבהם הייחוד התרבותי של הקהילה יונק את צידוקו ואת חיוניותו מהיותו חלק בלתי-נפרד של מערך ערכי-השתייכותי רחב יותר דווקא. 3. ההיבט השלישי נוגע גם הוא בשאלת הייחודיות של הקהילה כמערכת מובחנת, אבל מן הצד הכוחני. קהילה הטוענת לאוטונומיה חברתית המבוססת על חתירה למטרה משותפת ולהגשמת ייעוד זה או אחר עלולה להפוך לתלויה תלות מוגברת במשאבים חיצוניים כדרך להשגת איתנות זו⁵.

4. ההיבט הרביעי עניינו בממד הזמן. בספרות המקצועית רואים בקהילה תופעה שאחד ממאפייניה הוא יציבותה. זוהי יציבות שמקורה בהרגשת השייכות, ועל כן היא מעל ומעבר למחזורי החיים של החברים בה. וכל זאת בניגוד לדינאמיות המתמדת שבשינויים מכניים, נסיבתיים ואישיים הפוקדת כל ארגון חברתי ומשנה את פניו.

3 יקצר המצע מלסקור כשיטתיות את גילויי המגוונים של תחום עיסוק זה בספרות אנתרופולוגית. דוגמאות אחרות למחקרי קהילה בחברה מודרנית הן: Arensberg, 1955; Bell & Newby, 1971; Eckert, 1983; Frankenberg, 1965; Goode, 1957; Gottschalk, 1975; Hillery, 1968; Martindale, 1964; Park, 1952; Poplin, 1979.

4 גם על פי איפיוניו של גופמן (Goffman, 1961). המוסד הכוללני מצוי בהקשר חברתי רחב מן הקהילה והארגון המהווים את ממדיו החברתיים.

5 דילמה זו באה לידי ביטוי במחקרים רבים על קהילות "פונקציונליות" או נתמכות; ראה למשל: Suttles, 1972.

בעיר באמצעות שטח לא-בנוי. גודל משק הבית הממוצע בשכונה הוא כ-3.7 נפש — יותר מן הממוצע הארצי באוכלוסייה היהודית — וגיל התושבים צעיר יחסית: 36% מכלל התושבים הם בני 0-14 ואילו בני 65 ומעלה — 8.8%. שיעור המשפחות שלהן 4 ילדים ויותר (עד בני 17), מכלל המשפחות שלהן ילדים, מגיע ל-23% (לעומת 12% בקרב האוכלוסייה היהודית בארץ). מוצאם העדתי של תושבי השכונה הוא הטרוגני מאד ומקיף כ-32% ארצות מוצא, רובן מ"אסיה-אפריקה" (כ-63% מן התושבים), כ-14% מן התושבים הם ילידי הארץ וכ-22% ילידי אירופה, בייחוד מזרח אירופה ואמריקה.

קווי המיתאר החברתיים-הכלכליים מתחדדים נוכח הנתונים בדבר השכלה ומשלח יד שהם מדדים לרמת חיים. שיעור בעלי השכלה יסודית חלקית או מלאה בקרב בני 15-44 בשכונה מגיע ל-30%, ושיעור הלא-מועסקים בה גבוה מן הממוצע הארצי: 48.7% בקרב הגברים ו-72% בקרב הנשים (שיעור הלא-מועסקים בכלל האוכלוסייה הוא: 32.9% בקרב גברים ו-55.8% בקרב נשים). רמת ההכנסה המשפחתית אף היא נמוכה, יחסית, ונופלת כ-34% מן הממוצע הארצי. עוד מדד ל"רמת החיים" הוא צפיפות הדיור. אבל צפיפות הדיור, בדומה לבעלות על דירות, נתונה לתנודות עקב פעילותו של פרויקט השיקום; הרחבת דירות ורכישת דירות מחברת עמידר המביאים לשינויים מהירים במאפיינים האלה. בשנים 1981-1986 היתה ניידות האוכלוסייה בשכונה יציבה במובהק לעומת הממוצע הארצי — 15% שינוי כתובת לעומת 30%².

נתונים סטטיסטיים אלה מספקים לאנתרופולוג, המבקש לתעד ולהבין את מאפייניה החברתיים של אוכלוסיית נחקריו, רק כיוון כללי למיקוד תצפיותיו. יתר על כן, טענתו תהיה, שנתונים אלה אינם בעלי ערך "עצמאי"; ערכם נעוץ בזיקתם לשאלת המחקר, שכן נקודת המוצא לאיסופם ולניתוחם היא קיומה של ארוד כשכונה. נקודת מוצא זו איננה הולמת את זו שבמאמר דווקא. שכן טענתנו היא, שהשימוש במושג "קהילה" משתנה בהתאם למצבים ולאינטרסים ואינו חופף את הגדרת מרחב-המחיה של התושבים כ"שכונה" דווקא (מושג סטטי מעיקרו). אם ברצוננו להתייחס לעולם התוכן ה"קהילתי" כאל תופעה מרכזית לעיון ולניתוח, הרי שההנחה ששכונת ארוד היא אכן "קהילה", שגבולותיה תחומים על-ידי השכונה, לא זו בלבד שאינה משרתת את המטרה של התייחסות לעולם התוכן הקהילתי, אלא הופכת את העיסוק בסוגיית קיומו של עולם התוכן הקהילתי בחיים של הנחקרים לעיסוק לא מעניין ומונח מראש.

אנו נבחן את סוגיית הקהילתיות דרך העמדת השאלה הכפולה: האם אפשר להשתמש במושג "קהילה" שימוש אנאליטי, או במלים אחרות, האם יחידות חברתיות הקרויות "קהילה" אמנם תואמות את המאפיינים הגלומים במושג זה. לשם כך נסקור בקולמוס עבה את ממדי המושג, נטען, שהסתירות הפנימיות המציינות אותו מקשות על השימוש האנאליטי בו, ונציג אחנוגרפיה של "קהילה" הנובעת מן הביקורת על המושג.

2 כל הנתונים הסטטיסטיים מבוססים על נתוני מפקד האוכלוסין מ-1983, כפי שסוכם, ועבדו והוצגו בסקר של אילה הירש, יועצת תכנון בשיקום השכונות: "האוכלוסייה בשכונת ארוד".

ארכעת ההיבטים הללו, צופנים, כאמור, סתירה לכאורה; סתירות פנימיות אלו נובעות מן הסתירה הקיימת במושג הקהילה, שכן, במושג כרוכים רגש של סולידריות, שוויוניות והרגשת שייכות⁶ עם ארגון חברתי המיוסד על הבדלים, שקיימים בו קשרים מסוגים שונים, עקרונות שונים של חלוקת עבודה ויחסי כוח מסועפים. כיוון שכך הדבר במישור המושגי, אפשר לצפות שהדבר יבוא לידי ביטוי גם במישור השימוש היומיומי במושג קהילה. אם, כפי שסוברים אסכולות מסוימות⁷, מונחים עממיים, כתיאורטיים, מבוססים על הנחות יסוד ערכיות ומבניות משותפות, הרי שאף במקרה ה"קהילה" הקשר בין המלה הזאת כפי שהיא רווחת בקרב הנחקרים לבין זו השגורה בפי החוקרים נובע מדילמה אחת: הניגוד בין מבנה לרגש.

כדי להתייחס לטענה זו נארגן את הנתונים האתנוגרפיים על שכונת ארוד על פי ארכעת ההיבטים האמורים, שכולם סובכים סביב ציר הקהילה. תכנית שיקום השכונת השתמשה מראשיתה במונחים תרבותיים טעוני התייחסות חיובית שאמורים היו להמיר כמה מן המושגים עמוסי התיג שהיו שגורים עד אז. כך למשל, את מקום ה"סעד" תופסת ה"רווחה" ומגמה זו של הסרת תיג (דה-סטיגמטיזציה) ושימוש בלשון נקייה (יופמיזציה). הצורך בציון סמנטי למעבר ממצב חברתי של תלות, קיפוח והעדד מוצא למצב נשאף של מעורבות. עצמאות, כושר החלטה וסיכויים לעתיד הביא לידי כך שהמלה "קהילה" לא היתה עוד בשימוש כמעט בלעדי של עובדים סוציאליים, מתכנני מדיניות רווחה, אידיאולוגים חברתיים ואמצעי התקשורת, אלא נהיתה שגורה בפיהם של כל מי שמעורב במשא ומתן היומיומי של ה"שיקום". מנהלי פרויקטים כתושבים, מרכזים חברתיים כפקידים, עובדי תחזוקה כעסקנים מקומיים — כולם אימצו את המלה קהילה כאמצעי מילולי — בעל פה ובכתב — ליצירת מכנה משותף בסיסי של מסגרת התייחסות תקשורתית. הסיבות לכך נעוצות בניקיונו התרבותי של המושג ממשמעויות עדתיות, כלכליות, פוליטיות וחברתיות לא רצויות, ולכן הוא שירת את הצורך במערכת סמלים משותפת שתקשר בין מבצעי הפרויקט בארץ לבין התורמים ב"קהילות התאומות" בחו"ל. הצופן ה"מודרני" ה"שיתופי" ה"עצמאי" ה"מעורב" וה"שוויוני" הטמון במושג איפשר לעשותו מצע נוח לחילופי טיעונים, מידע ויחסי גומלין, אגב פסיחה על סלעי המחלוקת ועמעום חילוקי דעות. או, כפי שנוסח הדבר באתר מפרסומיה של ארוד: "אנו עדים להיווצרות קהילה יוצרת, יוזמת, מעורבת, ושותפה לעשייה חסרת תקדים, תוך ניצול הזדמנויות למכביר הבאות לידי ביטוי בתכניות ופרויקטים אשר הפכו לשם דבר בעיר וסביבתה". הבנת מורכבותה והקשריה החברתיים של רטוריקה "קהילתית" מעין זו המוצגת במשפט דלעיל תשמש בסיס להערכתן של ארבע הדילמות האתנוגרפיות המובאות להלן.

6 כאשר בולט מאוד היסוד ה"רגשי" מוטים הדיון והמישוג לכיוון ה"קומנה"; ראה למשל: Abrams & McCulloch, 1976; Kanter, 1972.

7 הכוונה היא בראש ובראשונה לאסכולות המכונות "אתנומולוגיות", אם כי עניין ההלימה הראויה בין מינוח אנאלטי לתופעה הנחקרת נידון בהרחבה גם בספרות האנתרופולוגית הביקורתית; ראה למשל: Fabian, 1983.

1. מה בין "שכונה" לבין "תושבים"

יחידת ההתייחסות המינהלית של הפרויקט היא "שכונה" ואף המלים "התחדשות", "שינוי" ו"שיקום" מכוונות ליישות השכונתית יותר מאשר ליחידים המתגוררים בה. הרטוריקה של הפרויקט רואה בתושבים קולקטיב אנושי, והדבר מתבטא במונחים "השתתפות", "מעורבות" ו"יעדים" למיניהם. ראייה זו, היינו התושבים המזוהים עם שכונה, מתבטאת ביטוי מובהק במושג "קהילה", שכן יישות קולקטיבית ערטילאית זו מכילה בקרבה לא את סך כל בני-האדם הקונקרטיים המתגוררים בשכונה, אלא את ייצוגם האידיאלי כקבוצה הומוגנית. מכאן, שנוכחותם של פרטים בעלי בעיות ותכונות הסותרות את האפיון ה"קהילתי" עומדת בסתירה לתקבולת שכונה-קהילה. וכל זאת אף על פי שפרויקט השיקום נועד "לפתור" קצת מאותן בעיות ולצמצמן, ואולי בשל כך דווקא. בשכונת ארוד הגיבו עובדי הפרויקט על הניגוד הזה של תושבים שאינם מתיישבים עם תפישת השכונה כקהילה בכמה דרכים.

עיון מדוקדק ברשומות של ישיבות סגל הפרויקט מעלה, כי הושמעו בעקביות דעות ואף התקבלו החלטות שיכולות להתפרש כהשקפת עולם, שלא לומר אידיאולוגיה, על מעמדה של השכונה כקהילה לעומת, ואולי למרות, תושביה. עיקר הטיעונים סבכו סביב ההנחה, שארוד יכולה היתה להיות מקום בעל איכות חיים אלמלא כמה יסודות בה המקלקלים את השורה ופוגעים ברווחת התושבים. "יסודות" אלה הם התושבים עצמם אשר התנהגותם ה"פתולוגית" ה"חריגה" וה"שולית" מפירה את הסדר החברתי ופוגמת ב"קהילה". כך למשל, תושבים שהיו ידועים כמכורים לסמים או עבריינים מועדים עקב כליאתם התכופה בבתי-סוהר לא נחשבו ליעדי שיקום רצויים ואפשריים של הפרויקט, להיפך, הרחקתם או התעלמות מהם נראו הדרכים היחידות הראויות לנהוג בהם.

גם במקרים שלא היה מדובר בהפרות סדר אלימות או ב"קלקול שמה הטוב של השכונה בציבור" נהג הכלל של הפרדת הבעיות מן ה"קהילה". באופן בוטה במיוחד ניכר יחס זה בניתוקו הפיזי והמינהלי של הפרויקט החברתי-קהילתי, שעסק בפעילות "תרבותית" למיניה, משירותי הרווחה שטיפלו בבעיות סעד מקומיות, כאילו הפרויקט המייצג את ה"קהילה" במיטבה, אינו קשור בבעיות הסעד, המפריעות לקיומה של "קהילה" זו. עמדה זו נתמכה בכמה הסכמות על אופיה החברתי של ארוד, כגון הדגש על ההטרונגויות העדתית-הדתית והכלכלית-הפוליטית של תושביה, שאינה מניחה התגבשותם של מאפיינים מאחדים כלשהם העשויים להיות חלופה ל"קהילה". הרצון ליצור שיח מקומי מאחד לא יכול היה להתבסס על רשתות יחסים או על תכונות משותפות אחרות ועל כן נוצרה בקרב התושבים ההכרה שלשימוש במושג "קהילה" אין ערך מבני-אינטראקציוני שווה-ערך כתשתית לשיח כזה. במסגרת התייחסות זו נעשו מאמצים למחוק את מאפייניה הייחודיים של השכונה כפי שהתעצבו בדימויה החברתי בטרם הפעלת הפרויקט. ההיסטוריה של איכלוס המקום, עברן של דמויות מרכזיות בשכונה ותכניות שיקום קודמות עומעמו מאוד בפרסומים של הפרויקט. אף שם השכונה עצמו עמד להשתנות אלמלא ההכרה, שהזיהוי עם השם דווקא הוא מעניק לשכונה מיקום וזהות בפרויקט הארצי (השכונה קיבלה פרסים וזכתה להערכה בפרויקט הארצי, ושמה הלך לפניה).

אפשר לראות קשר ישיר בין עצמת ההתייחסות לשכונה כאל קהילה לבין ראיית התושבים כסרח-עודף לה. אנשי המתנ"ס המקומי, שהיו מופקדים על ארגון פעילות חברתית בשכונה ונוקקו לשימוש תדיר במושג "קהילה", דווקא הם העלו הסתייגויות והיו שאף התנגדו לשיתופס של תושבים בהפעלתן של תכניות אלו. לדידם היו התושבים "אפאטיים", "פאטאליסטים" ונעדרי יכולת לנהל את חייהם ביעילות. לעומת זאת, עובדי-הרווחה שלא התייחסו אל השכונה כאל "קהילה" קיימת אלא כאל קהילה עתידית נשאו את נס מעורבות התושבים. ככל הנראה, לחילוקי-דעות אלה היה בסיס ביחסי הכוח המקומיים, והתושבים שימשו משאב לעובדי הרווחה ומטרד למינהל.

התושבים עצמם, רובם ככולם לא היו שותפים לוויכוחים האלה, אם כי מקצתם השתמשו בתפיסת השכונה כקהילה כדי להציג שניות של מחויבות וזהות שאפיינה את יחס אליה. אמירות, כגון "לבי בשכונה אך הייתי רוצה לשפר את תנאי חיי במקום אחר" היו שגורות וביטאו, כאמור, יחס דו-ערכי אל החיים בארוד הנראית מקור לכיטחון חברתי אבל מכשלה לקידום אישי. בניגוד לראייה שאנשי הפרויקט ראו בשכונה — קהילה כמערכת סגורה — ראו בה התושבים קרש קפיצה לניעות כלכלית-חברתית שהשיפור שהכניסה תכנית השיקום למקום משמש לה מנוף דווקא. נמצא, שבקרב התושבים נדידה ההתייחסות לקיומה של "קהילה" בארוד; אם כי במגעייהם עם הפרויקט ושלוחותיו נעשה שימוש רב במושג.

2. השתלבות לעומת ייחוד ותיג

ההצדקה ליצירתן של קהילות, המשוקעת בפרויקט השיקום, היא בהיותן גשר להשתלבותם של האזורים ה"משוקמים" או ה"מתחדשים" ב"חברה הישראלית", או כפי שהדבר בוטא: ב"ישראל הראשונה". עם זאת, עצם היווצרותה של מסגרת בעלת ייחוד מקומי עושה את ה"קהילה" למובלעת המשמרת דימויים חברתיים לא-רצויים הפוגעים בראייה שהיא חלק מן הסביבה התרבותית ה"אחרת" והנשאפת. סתירה זו עולה מתוך מגוון של מצבים והתנהגויות שאפיינו את התייחסותם של אנשי הפרויקט בארוד לשכונה.

הדימויים "שכונה אלימה", "מקופחת", "מוזנחת", "ירודה" או "ללא רמה", שהיו שמות תואר רווחים בהתייחסות לארוד בקרב תושביה ובתוך סביבתה העירונית, הוצאו מאוצר המושגים ששימשו בסיס לדימויים ולשיחות במקום. ואולם לא נמנעו משימוש בכינויים אלה; נהפוך הוא, דימויים אלה היו מוקד התייחסות מילולי של הסכמה כללית דווקא ושל חיזוקים הדדיים בדבר חוסר תקפותם ואי-הצדק שבהם. לעברה של השכונה שקושר לתכונותיה השליליות לא ייחסו חשיבות ופעולתו של הפרויקט נראתה משחררת ומטהרת. אף על פי כן לא היה אפשר לומר שהתושבים כולם עברו תהליך השתנות שעיצב את דמותם החדשה. ניגוד זה דרש פתרונות, וכמה מהם מפורטים להלן.

פעולות ניקיון נרחבות ונמרצות נעשו בשכונה. בטיפוח הפיזי של הבתים ושל השטחים הציבוריים ראו סמל מוחשי ומובהק לשינוי החברתי-התרבותי העובר על המקום ועל תושביו. מאחר ששמירה על חזות פיזית נאותה היא קלה יחסית, השקיעו אנשי הפרויקט מאמץ רב בקידום הניקיון והסדר הציבורי. חניכי תנועת הנוער המקומית גויסו למנוע חבלות בבניינים ובמתקנים של הפרויקט. הותקנו אשפתונים, מבצעי ניקוי חצרות ושטחים

ציבוריים נערכו תכופות והופעל לחץ על בעלי בתים לשתף פעולה ולסלק מרשות הרבים מפגעי תברואה. מאמצים אלה, אף על פי שנשאו פרי והביאו לשיפור ניכר במראה החיצוני של השכונה, יש שנתקלו באדישות ואף בהתנגדות תושבים, שהאילוץ לשמור על סביבה נקייה הפריע להם בתחזוקה השוטפת של עסקיהם (חנויות מזון וכיו"ב). במקרים אלה טענו אנשי הפרויקט ואף תושבים שייחסו חשיבות לתודעת הניקיון, שאי אפשר לשרש מנהגים נלווים ורפואיים תרבותיים מקרב אנשים שכל חייהם התנהלו בזוהמה ובאי-סדר. מכאן היתה הדרך קצרה לניתוק הזהות שבין השכונה ה"מתחדשת" לבין תושביה ה"מיושנים" וכפי שאמר אחד התושבים: "שכונה נקייה עם תושבים מלוכלכים".

היחס לעדניות היה דומה ליחס לניקיון. ארוד, שהיתה, כאמור, שכונה הטרונגנית מבחינה עדתית, הפכה בידי אנשי הפרויקט, רובם מבני המקום, לשכונה שהעדניות מטושטשת בה ומאופקת. כך למשל, רוסנו ואף נדחו על הסף יזמות לקיים ערבים עדתיים מובהקים, ובעיקר אירועים שראו בהם "עדניות וולגריה", כגון "חאפלה מרוקאית". לעומת זאת, פעולות פולקלור עדתי שזכו ללגיטימציה רחבה, כגון הופעות מחול עדתי-אמנותי, זמרי עדות שקנו להם שם של מקובלים על הציבור כולו, אלה קיבלו גושפנקא של הפרויקט והוא אף תמך בהם.

בדיחות עדתיות שעוקצן היה יחס של זלזול וכוז למנהגים מקובלים וחיזוקם של סטריאוטיפים רווחים, לא זו בלבד שרווחו בקרב אנשי הפרויקט ובקרב התושבים אלא שובצו במופעים של תלמידי בתי-ספר ושל להקות התיאטרון וההווי השכונתיות. אלה אף הציגו מערכונים ושירים, שעיקרם ההשפעה השלילית שיש לאורח חיים מסורתי על סיכויי הקידום וההצלחה של אדם.

כל האמור לעיל קשור למה שאפשר לכנות ה"ישראלזציה" של ארוד. דהיינו, הניסיון השיטתי לטעת בפעולות החברתיות בשכונה סמלים שרואים בהם סמלים כלל-ישראליים הנקיים מהקשר עדתי או כלכלי. תנועת הנוער המקומית אורגנה על פי מתכונת צבאית; התכנסויות המוניות למיניהן, ובכללן חגים דתיים שנחוגו ברוב-עם, עמדו בסימן חיילי צה"ל בכלל וחיילי השכונה בפרט. בפעולות ספורט ראו דרך רצויה וראויה להפצת שמה הטוב של השכונה ברחבי הארץ, והצטיינות בתחרויות היתה למטרה מרכזית של הפרויקט. הזדהויות מפלגתיות הוקחו ונתפסו כלא-רלוונטיות לפעילות בשכונה.

התיג של השתייכות לשכונת מצוקה הועבר אל התושבים — "דור המדבר" כפי שכינה אותם אחד מעובדי הפרויקט — ואילו השכונה כקהילה נהייתה תחום חברתי חדיר להשפעות סביבתו.

3. אוטונומיה לעומת התערבות

הייחוד הקהילתי של השכונה כמערכת סמלית שיש בה סתירה פנימית קשור להיבט הפוליטי-הכוחני של פרויקט השיקום: האזורים ה"משוקמים" נהיו עצמאיים מבחינה ניהולית-פנימית, אבל במחיר של התערבות גוברת מצד גופים מן החוץ ותלות מתפתחת בהם. לשון אחר, ככל שמזרמים אל השכונה מקורות כספיים ואחרים שמטרתם המוצהרת היא יצירת כושר תפקוד מספק של מוסדותיה, כן גדל הצורך להיזקק להם כדי לשמור על

אותו תפקוד. בשל כך נוצר מערך יחסי גומלין המבוסס על משאבים שמקורם אינו בשכונה. גם כאן, מושג הקהילה מאפשר יישוב מדומה של הסתירה, שכן הוא יוצר דימוי של יחידה חברתית עצמאית להלכה בתוך הקשר של תלות למעשה.

האיזון העדין הזה בין הצגת חזות אוטונומית לבין מציאות של תלות התבטא בכמה חופעות, והעיקרית בהן היא הקפדה יתירה על קיומם של הגופים השונים המסמלים עצמאות ניהולית וחברתית. כך למשל, התנהלו ישיבות סגל הפרויקט בסדירות ובדקדקנות, והגשת דיווח על פעילות שוטפת נעשתה לתביעה כלתי מתפשרת, ומילויים של כל הכללים המינהליים בתקשורת פנים וביחסים עם מוסדות שמתוך לשכונה היה לאמת מידה מרכזית וחיונית ליעילות הפרויקט ולהצלחת הקהילה.

מוסדות השכונה השונים, כגון המתנס ומגוון פעולותיו, גופי ההתנדבות השונים, תנועת הנוער המקומית וועדי התושבים, הופעלו על פי לוחות זמנים קבועים וארגון האירועים השכונתיים היה, בדרך כלל, בלא דופי. העצמאות התפקודית הזאת עלולה היתה להיפגע מהשתתפות התושבים דווקא, שאידיאולוגיית השיקום ראתה בה מייצג הנאמן ביותר של עצמאות קהילתית אמיתית. אנשי הפרויקט הבינו, שמתן חופש רב מדי לתושבים לנהל את ענייניהם בעצמם עלול, בשל המריבות הפנימיות ומאבקי הכוח שיגרור, למוטט את החזות של ארגון יעיל ותקין שכנו.

נוצר אפוא צורך לפקח על מעורבות התושבים כך, שהתדמית של השתתפות פעילה תישמר למרות ריסונה למעשה. דבר זה הושג בכמה אמצעים. היו ניסיונות אחדים להרחיק מתחומי הפעילות בשכונה תושבים שערערו על היכולת, על המדיניות ועל ההתאמה של ראשי הפרויקט, רובם, כאמור, תושבי שכונה בעצמם, לייצג נאמנה את האינטרסים המקומיים. היו אנשים שבעקבות עמדתם האופוזיציונית מצאו את עצמם בלא משרות ובלא תמיכה ארגונית כלשהי, ונאלצו לנהל את מאבקם בכלי תקשורת חוץ-שכונתיים. לעימותים האלה לא היה, בדרך כלל, הד פוליטי מקומי, שכן הרשות המוניציפלית, שבמרחב השיפוט שלה נמצאת ארוד, היתה מעוניינת בשיתוף פעולה עם אנשי הפרויקט. משום כך, מרבית אנשי האופוזיציה מצאו לעצמם כרי-פעילות חלופיים בשכונה עצמה או מחוצה לה.

אנשי הוועדים שהביעו, לא אחת, הסתייגות מדרכו של הפרויקט שאבו את כוחם מרשתות חברתיות מקומיות—משפחתיות שקדמו להופעת מושג ה"קהילה" בשכונה. בבחירות שהיו לוועד התושבים בארוד חולקה השכונה בידי אנשי הפרויקט לאזורי בחירה חדשים שקיצו במידה ניכרת בכסים התמיכה הפוטנציאלי של אנשי הוועד הקודם ואיפשרו בחירת נציגים שלא היו קשורים במערך השכונתי הישן. אנשי הוועד הקודם, שנבחרו גם לוועד החדש, אמנם קיבלו תפקידים "ייצוגיים", אבל נפגעה יכולתם להפעיל לחץ על מינהלת הפרויקט על ידי אי-שיתוף פעולה עמה.

4. המשכיות לעומת שינוי

ה"קהילה" שיצר הפרויקט קיבלה את תוקפה ומשמעותה מן ההסדרים החברתיים שהנהיג הפרויקט, והיא התבססה על המשאבים ועל הקשרים שאפיינו את פעולתו. כל המעורבים בפרויקט היו ערים לזמניותו, והשאלה בדבר הזמן שנתר עד לסימומה היתה אחד ממוקדי

הדיון והדאגה המרכזיים בקרב פעיליו. אף-על-פי שהקהילה הוצגה כאוטונומית, יציבה וארוכת-טווח, הרי למעשה היתה תלויה בקיום הפרויקט, ומשום כך עלולים היו לראות בה תופעה בת-חלוף.

שלוש גישות לדילמה זו רווחו בקרב המעורבים בפרויקט, וכל גישה מבטאת עמדה שנוצרה באופיו של ההקשר החברתי של הדוברים ובתפקידם.

א. אנשי הפרויקט החברתי, שימיהם במשרותיהם עלולים היו להיות ספורים עקב אי-ודאות בדבר מועד סיום פרויקט השיקום בארוד, דיברו על "קהילה" כמונחים אל-זמניים. התייחסותם לארוד כקהילה היתה כאל עובדה מוגמרת, שכאמור היתה מנותקת מתושבי השכונה. ראו ב"קהילה" דבר "ספונטני", "קיים" "מצוי". המושג "קהילה" הפך לשם עצם נרדף לפרויקט עצמו, אשר ממשותו הבלתי-מעוררת היא מעבר לגזירת הסיום הממשמשת ובאה. ראו ב"קהילה" הישג שהוא חלק מעצם קיום הפרויקט ולא תוצר של תהליכים ותמורות באוכלוסייה המקומית.

ב. עובדי הרווחה, לעומת זאת, היו עובדי הממשלה והעירייה, ולכן לא חששו שקץ הפרויקט יביא קץ על משרותיהם ובוודאי לא על מסלולי הקריירה שלהם. עמדתם כלפי ה"קהילה" היתה שונה בתכלית מזו של מועסקי הפרויקט, הם ראו ב"קהילת ארוד" התהוות חברתית שרק את ניצניה ניתן לראות, ועבודת הכשרה רבה עדיין נחוצה כדי להוציאה מן הכוח אל הפועל. את ה"קהילה" הם תיארו כמשהו עתידי-חזוני שהצלחתו והגשמתו מותנות במעורבות ארוכת טווח של עובדי הרווחה. מעורבות זו כללה, לדעתם, חינוך ל"תודעה קהילתית" ל"אזרחות" ול"אכפתיות", וכן טיפול בבעיות המונעות היווצרות של קהילה, כגון נזקקות סעד, אלימות, סמים ו"משפחות במשבר".

המצב הפיזי הירוד של השכונה הוקבל למצבה החברתי הטעון שיפור ו"בתים הרוסים" היה מטאפורה רווחת לתיאור הפעילות השיקומית הדרושה לבנייתה של "קהילה" בארוד. התפיסות השונות הללו היו קשורות ליחס כלפי גיוס תושבים כמקור של כוח בפעילות השכונתית. מועסקי הפרויקט החברתי ניסו לצמצם ככל האפשר הסתמכות על מעורבות תושבים, בעוד שעובדי הרווחה ראו בתושבים מקור חשוב לעבודתם רחוקת-טווח, בעיקר לאחר סיום הפרויקט. אנשי הפרויקט, שידעו מראש שעבודתם במסגרת הפרויקט היא זמנית, התעתדו ממילא לחפש תעסוקה מחוץ לשכונה בתום הפרויקט. משום כך, התבססותם בשכונה שלא היתה "מרכזית" מכחינת עתידם, יצרה מנקודת-ראותם מעין "קהילה ללא תושבים". לעומתם, עובדי הרווחה התכוונו להוסיף ולפעול בארוד, ולכן היו זקוקים ל"קהילה" היולית הנשענת על האוכלוסייה שבטיפולם.

ג. התושבים, רובם ככולם, ראו בקהילה מושג תקשורתי גרידא היפה לשעתו, דהיינו לזמן קיומו של הפרויקט. בשיחות יום-יום בין התושבים נדיר היה לשמוע על "קהילת ארוד", אבל במגע עם אנשי הפרויקט, או בשיחות שהתייחסו לפרויקט, היתה ה"קהילה" למטבע לשון שגור. באירועים ציבוריים, בכטאונים המקומיים, בבתי-הספר ובמפגשים מאורגנים היתה המלה "קהילה" לחלק מאוצר המלים המקובל. לעומת זאת, המונח "שכונה" או סתם "ארוד" הוסיפו לשמש מגדירים נוחים למקום המגורים ויש שאף להזדהות מקומית עם חברים ומשפחה.

טכס חנוכת המרכז עמד כולו בסימן ערפולה של הקהילתיות המקומית כיישות חברתית-פוליטית בצד הסמלה מועצמת של ה"קהילה" כערך מופשט. באירוע עצמו נכחו אך מעטים מתושבי ארוד, והם לא היו אלא בבחינת צופים פסיביים או נציגי פולקלור עדתי מקומי. רוב המוזמנים היו אורחים מחו"ל, נציגי רשויות ממשל וממסד שונות ועובדים הקשורים לפרויקט. כנאומים שנישאו ובחזיון האור-קולי שהוצג בטכס קושרה הקהילה המקומית למערך אסוציאטיבי כללי של "משפחה" "עם" "בית" ו"אחוזה", אבל בלא שצוין כלל ייחוד מזהה. בתופעה זו יש משום חיזוק ליסוד "הרגשי" במקום שההבדלים החברתיים וריבוי האינטרסים אינם מאפשרים התייחסות למציאות עצמה כאל קהילה.

אשר ליחס בין המושג הסוציולוגי של קהילה לבין התופעה החברתית-התקשורתית של שימוש במונח "קהילה", טענו בראשית המאמר, שיש הקבלה בין הממדים האנאליטיים המאפיינים את מושג הקהילה לבין הסתירות הקיימות בפעילות החברתית סביב השימוש ב"קהילה". הראינו כיצד הקבלה זו מתרחשת הלכה למעשה בעולם החברתי ה"קהילתי" הנוצר בארוד. ההסבר להקבלה זו נעוץ, כנראה, בסברה שהועלתה בדבר הניגוד בין רגש לכידול, ניגוד המשותף למושג ולתופעה. יתירה מזו, אפשר להניח, שההבדל בין השימוש ב"קהילה" כמושג אידיאי לבין השימוש העממי במושג אינו עקרוני-מהותי אלא מבטא הקשרים חברתיים-תרבותיים שונים, שכן גם מדעי החברה הם תחום תקשורתי שממנו צומחים "עולמות חברתיים". מכאן, שהבנת ה"קהילה" כ"עולם חברתי" אינה יודעת גבולות של עולמות תוכן, ובכך היא מגשרת על פני הפער בין אידיאה מחקרית לבין חומר אמפירי נחקר, שניהם כאחד נסובים סביב גרעינו של אותו עולם חברתי.

ביבליוגרפיה

- ABRAMS, P. & McCULLOCH, A. (1976). *Communes, Sociology and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ARENSBERG, C. (1955). American communities. *American Anthropologist*, 57, 1143-1162.
- BECKER, H. (1982). *Art Worlds*. Berkeley: University of California Press.
- BELL, C. & NEWBY, H. (1971). *Community Studies*. London: G. Allen and Unwin.
- COHEN, A.P. (Ed.). (1982). *Belonging: Identity and Social Organization in British Rural Culture*. Manchester: Manchester University Press.
- ECKERT, J.K. (1983). Anthropological 'Community' studies in aging research. *Research on Aging*, 5(4), 455-472.
- FABIAN, J. (1983). *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- FRANKENBERG, R. (1965). *Communities in Britain: Social Life in Town and Country*. London: Penguin.
- GOFFMAN, E. (1961). *Asylums*. New York: Doubleday.
- GOODE, W. (1957). Community within a community: The professions. *American Sociological Review*, 22, 194-200.
- GOTTSCALK, S. (1975). *Communities and Alternatives*. Cambridge, MA: Schenkman Pub. Co.
- HILLERY, G.A. JR. (1968). *Communal Organization*. Chicago: University of Chicago Press.

ביקוריהם התכופים של אנשי ה"קהילה האחות" מארצות-הברית היו אף הם כר פורה לפריחת מושג ה"קהילה", שכן המכנה המשותף הקהילתי היה אחד הבסיסים העיקריים שאיפשרו לאנשי השכונה ליצור מסגרת התייחסות תרבותית מאחדת, מעבר להבדלי שפה ותרבות, עם הנדבנים האמריקנים.

מבחינה זו היתה "קהילתם" של התושבים בעלת סבירות עתידית, שכן ביקורים תכופים אלה של האמריקנים בארוד אף עודדו את התושבים לטפח תקוות להמשכיות "קהילתם". שכן הם ציפו שגם לאחר סיום הפרויקט הרשמי יוסיפו הנדבנים האמריקנים לתמוך בשכונה; וכך, בעל כורחה אולי, תוסיף ארוד ותהיה כגדר "קהילה".

קהילה ו"קהילה"

בגלל שימושו המרובים של המושג "קהילה" בשכונת ארוד, עולה השאלה מהו היחס בינם לבין התכונות הסוציולוגיות האמורות לאפיין קהילה. כאמור, קיימת זיקה בין המושג העממי לבין המושג הסוציולוגי. טיבה של הזיקה הזאת מבורר להלן. ניסיון להחיל את מרכיבי מושג הקהילה על ארוד יבהיר, שחפיפה בין ממדיו האנאליטיים של המושג "קהילה" לבין מאפייניה של השכונה כמעט שאינה קיימת. ארוד אינה יחידה חברתית בעלת זהות מובהקת, אין לה גבולות ברורים, הרגשת ההשתייכות המקומית בקרב תושביה רופפת, החלוקות הפנימיות לאזורים ולמשפחות משמעותיות יותר מן הזיקות אל ארוד כחטיבה אחת, ואלמלא פרויקט השיקום לא היתה כל הצדקה סוציולוגית להתייחס אליה כאל קהילה. עם זאת, כיוון שהאידיאולוגיה הארגונית של הפרויקט נזקקה למושג הקהילה כבסיס סמלי ליעדיו המוצהרים דווקא, נהייתה ההתייחסות לארוד כאל קהילה מרכזית וראויה לעיון סוציולוגי. אפשר לשער, שבארוד רווח השימוש ב"קהילה" לא על אף העדר תכונות קהילתיות בה אלא בשל כך דווקא. במלים אחרות, היחס בין השימוש ב"קהילה" כמטבע לשון לבין סוג היחסים החברתיים המציינים את הנזקקים לו הוא הפוך. הצורך בקהילה כמושג בעל השתמעויות סמליות של ליכוד, גיבוש והשתייכות עולה כאשר המציאות החברתית אינה משקפת תכונות אלו. הדבר דומה לשימוש במונחים של שארות אידיאלית בחברה האמריקנית כאשר מבחינה מבנית מתרחש תהליך הפוך דווקא, של התפוררות במערכת יחסי השארות (Schneider, 1968).

דוגמה לקשר הפוך שכזה הוא אירוע שאף ציין, במוכן מסוים, את סיומה של עבודת השדה בשכונה: גולת הכותרת של פעילות הפרויקט בארוד היתה הקמתו של בניין מתנ"ס חדש ומפואר. בכספים שנאספו בקרב ה"קהילה האחות" בארצות-הברית נבנה "מרכז קהילתי" ובו אודיטוריום משובלל, חדרי לימוד ופעילות, ספרייה ומתקני ספורט רבים, ובכללם בריכת שחייה. המרכז החדש אמנם כונה ככל התקשורת שנגעה אליו כאנגלית Community-Center, אבל כעברית ניתן לו שם אחר – "היכל התרבות של א"א" (א' – הרשות המקומית שבתחומה ארוד שוכנת). כלומר, הזהות המקומית התבטלה בפני ההשתייכות המוניציפלית ולא במקרה; שכן העמדת המרכז לרשות העירייה הבטיחה הזרמת משאבים אליו ואל הפרויקט ופילסה לעומדים בראשו נתיב לזירה הפוליטית העירונית.

- KANTER, R. (1972). *Commitment and Community: Communes and Utopia in Sociological Perspective*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- LUCKMAN, B. (1970). The small life worlds of modern man. *Social Research*, 37, 580-596.
- MARTINDALE, D.A. (1964). The formation and destruction of communities. In G.K. Zollschan & W. Hirsch (Eds.), *Explorations in Social Change* (pp. 17-87). Boston: Houghton Mifflin.
- NISBET, R.A. (1953). *The Quest for Community*. New York: Oxford University Press.
- PARK, R.E. (1952). *Human Communities*. Glencoe: The Free Press.
- POPLIN, D. (1979). *Communities: A Survey of Theories and Methods of Research*. New York: Macmillan.
- REDFIELD, R. (1955). *The Little Community*. Chicago: The University of Chicago Press.
- SCHNEIDER, D. (1968). *American Kinship: A Cultural Account*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- SHIBUTANI, T. (1955). Reference groups as perspectives. *American Journal of Sociology*, 60, 562-568.
- STACEY, M. (1969). The myth of community studies. *British Journal of Sociology*, 20, 134-147.
- STRAUSS, A. (1978). A social world perspective. In N. K. Denzin (Ed.), *Studies in Symbolic Interaction* (Vol. 1, pp. 119-128). Greenwich, CT: JAI Press.
- STRAUSS, A. (1978). A social world perspective. In N. K. Denzin (Ed.), *Studies in Symbolic Interaction* (Vol. 1, pp. 119-128). Greenwich, CT: JAI Press.
- SUTTLES, G.D. (1972). *The Social Construction of Community*. Chicago: The University of Chicago Press.
- UNRUH, D.R. (1983). *Invisible Lives: Social Worlds of the Aged*. Beverly Hills: Sage Publications.